

Środki finansowe na realizację zadania zostały pozyskane w ramach projektu;
„Wspólnota cierpienia czy konkurencja ofiar? Los Żydów, Romów i Polaków w czasie II Wojny Światowej”
przyjętego do finansowania w drodze konkursu na realizację projektów w ramach programu pod nazwą
„Nauka dla Społeczeństwa II” ogłoszonego komunikatem Ministra Edukacji i Nauki z dnia 4 kwietnia 2023 r.

Pamięć, przestrzeń, tożsamość

Wprowadzenie do problematyki miejsc pamięci

Cele lekcji

Po ukończeniu lekcji uczestnik:

- rozumie relację między pamięcią, przestrzenią i tożsamością,
- zna genezę myślenia o przestrzeni jako nośniku pamięci,
- potrafi wyjaśnić pojęcie „krajobrazu pamięci”,
- rozumie związek pamięci z władzą i wykluczeniem,
- potrafi analizować współczesne miejsca pamięci jako przestrzenie konfliktu i negocjacji znaczeń.

1. Pamięć, przestrzeń i tożsamość - relacja fundamentalna

Pamięć, przestrzeń i tożsamość pozostają w nierozzerwalnym związku od momentu, w którym ludzie zaczęli zadawać pytania o swoje pochodzenie, przeszłe konflikty i granice między „nami” a „innymi”. Relacja ta nie ma wyłącznie charakteru symbolicznego - pełni również funkcje praktyczne: **porządkuje doświadczenie czasu, stabilizuje tożsamość i umożliwia orientację w świecie społecznym.**

Tożsamość - rozumiana procesualnie - może być opisana jako nieustanne budowanie poczucia ciągłości istnienia w czasie. W tym sensie pamięć staje się jej kluczowym zasobem: łączy teraźniejszość z przeszłością i antycypowaną przyszłością, zapewniając jednostkom i grupom **bezpieczeństwo ontologiczne.**

2. Ars memoriae - mit założycielski związku pamięci i przestrzeni

Jednym z pierwszych kulturowych świadectw sprzężenia pamięci z przestrzenią była starożytna **mnemotechnika (ars memoriae)**, której wynalezienie przypisywano **Simonides z Keos**.

Zgodnie z legendą fundacyjną, Simonides zidentyfikował ofiary katastrofy budowlanej dzięki temu, że **zapamiętał ich rozmieszczenie w przestrzeni**. Historia ta jest znacząca z trzech powodów:

1. łączy pamięć z tragedią i śmiercią,
2. ukazuje przestrzeń jako nośnik tożsamości (rozpoznanie zmarłych),
3. zapowiada rozumienie przestrzeni jako **zewnętrznej protezy pamięci**.

Już w tym micie widać, że pamięć nie jest wyłącznie „wewnętrzna” właściwością umysłu, lecz funkcjonuje w relacji z materialnym światem.

3. Pamięć jako fundament tożsamości

Jeżeli – za **Janem Assmannem** - uznamy, że pamięć jest podstawowym mechanizmem budowania ciągłości istnienia, to stanie się jasne, że:

- pamięć łączy żywych ze zmarłymi,
- umożliwia symboliczne „przewycięzenie” śmierci,
- stanowi element społecznej konstrukcji nieśmiertelności (por. **Zygmunt Bauman**).

Tożsamość - indywidualna i zbiorowa - powstaje w napięciu między zmiennością doświadczenia a potrzebą trwałości. Pamięć tworzy obszar względnej stałości, w którym przeszłość i przyszłość spotykają się w teraźniejszości.

4. Przestrzeń jako ekstensja pamięci

Pamięć nie istnieje w próżni. Zgodnie z intuicją mnemotechniki przestrzeń:

- przechowuje wspomnienia,
- porządkuje doświadczenie,
- przeciwdziała entropii i dekompozycji.

Terytorium staje się w ten sposób **ekstensją ludzkiego istnienia** - nie tylko narzędziem pamięci, lecz jej materialnym przedłużeniem.

5. Paradoks pamięci: przeszłość i tożsamość

Relacja pamięci i tożsamości ma charakter paradoksalny:

- z jednej strony wspólna wizja przeszłości jest warunkiem istnienia tożsamości,
- z drugiej - to teraźniejsza tożsamość decyduje o tym, **co i jak pamiętamy**.

Jak zauważył **John R. Gillis**, pamięć podtrzymuje tożsamość rozumianą jako identyczność w czasie i przestrzeni, ale sama jest kształtowana przez uznaną w taki sposób tożsamość.

6. Od pamięci indywidualnej do kultur pamięci

Socjologia i antropologia podważyły przekonanie, że pamięć jest wyłącznie sprawą jednostki. Choć pamiętają ludzie, to **ramy pamięci** są społeczne:

- kultury pamięci,
- wspólnoty pamięci,
- instytucjonalne narracje przeszłości.

Pamięć zbiorowa organizuje więź społeczną wokół pytania: „**Czego nie wolno nam zapomnieć?**”

7. Krajobraz pamięci w późnej nowoczesności

Dla opisu współczesnych relacji pamięci i przestrzeni użyteczne jest pojęcie **krajobrazu pamięci (memoryscape)** - obszaru, w którym pamięć zbiorowa ulega uprzedstawieniu.

Odwołując się do inspiracji **Arjuna Appaduraia**, krajobraz pamięci:

- ma charakter płynny i perspektywiczny,
- jest wieloznaczny i wielogłosowy,
- konstryuuje się poprzez wyobrażenia użytkowników przestrzeni.

8. Pamięć, przestrzeń i władza

Krajobrazy pamięci są zawsze **terenem władzy**. Jak pokazują **Akhil Gupta** i **James Ferguson**, przestrzeń staje się miejscem wtedy, gdy:

- krzyżują się w niej relacje władzy,
- zostaje powiązana z konstrukcjami wspólnoty.

9. Krajobrazy pamięci jako domeny selekcji i wykluczenia

Krajobrazy pamięci:

- porządkują relacje między przeszłością a teraźniejszością,
- hierarchizują pamięć,
- normalizują jedne narracje, a inne marginalizują lub wymazują.

Zgodnie z ujęciem **William H. Sewella Jr.**, są to miejsca skoncentrowanej praktyki kulturowej, które jednocześnie:

- upamiętniają,
- zapominają,
- legitymizują władzę.

Zapomnienie nie jest tu patologią, lecz **funkcjonalnym elementem pamięci** - warunkiem jej operatywności.

10. Demokratyzacja pamięci w późnej nowoczesności

Współczesność charakteryzuje się:

- decentralizacją władzy nad przestrzenią,
- osłabieniem „wielkich narracji”,
- wielością konkurencyjnych wizji przeszłości.

Krajobrazy pamięci coraz częściej przybierają formę **palimpsestu** - wielowarstwowego zapisu sprzecznych i represjonowanych wspomnień. Pamięć staje się pluralistyczna, negocjowana i otwarta na głosy grup dotąd marginalizowanych.

11. Podsumowanie

- Pamięć, przestrzeń i tożsamość tworzą dynamiczny układ wzajemnych zależności.
- Miejsca pamięci nie są neutralne - są wytwarzane, kontrolowane i kwestionowane.
- W późnej nowoczesności krajobrazy pamięci stają się wielogłosowe i niestabilne.
- Analiza miejsc pamięci pozwala zrozumieć konflikty tożsamościowe, politykę historii i mechanizmy wykluczenia.

Pytania kontrolne

1. Na czym polega związek pamięci z tożsamością?
2. Dlaczego przestrzeń może być traktowana jako nośnik pamięci?

3. Czym jest krajobraz pamięci i jakie pełni funkcje?
4. W jaki sposób władza wpływa na to, co jest pamiętane, a co zapominane?